

ACTA

DER

PROVINCIALE EN PARTICULIERE SYNODEN,

GEHOUDEN IN DE NOORDELIJKE NEDERLANDEN

GEDURENDE DE JAREN 1572—1620,

VERZAMELD EN UITGEGEVEN DOOR

DR. J. REITSMA EN DR. S. D. VAN VEEN.

ZEVENDE DEEL:

GRONINGEN 1595—1620.

TE GRONINGEN BIJ J. B. WOLTERS, 1898.

VOORBERICHT.

In het noorden van ons vaderland is Groningen het langst voor den koning van Spanje bewaard gebleven. Wel waren gedurende de jaren, die er verliepen tusschen den afval van graaf Rennenberg en het beleg in den zomer van 1594, de Ommelanden het tooneel van een reeks krijgsbewegingen, ondervonden vooral de aan Friesland grenzende streken al de ellenden van den kleinen oorlog, zijn er ook enkele pogingen gedaan om de stad te vermeesteren, maar de beschikbare legermacht van prins Maurits werd te zeer in andere oorden bezig gehouden, dan dat een ernstige en doortastende aanval op dit laatste, allengs geheel geïsoleerde bolwerk van de Spaansche heerschappij kon worden ondernomen. Omdat dit niettemin een op den duur onafwendbare noodzakelijkheid was, werd het plan met des te nauwkeuriger berekening overwogen en voorbereid. Eindelijk kwam deze dag, en moest de stad zich overgeven na de vermaarde belegering, waaraan prins Maurits en zijn niet minder bekwame neef, de Friesche stadhouder, al hun kriegsbeleid en zorg hadden besteed.

Toen Stad en Lande alzoo opgenomen waren onder de gewesten der Unie, werd de reductie, zooals men dat noemde, onmiddellijk gevolgd door de vestiging der hervorming als heerschende kerk. Onder zulke lang voorziene omstandigheden was het te verwachten, dat zij in deze provincie al dadelijk een zeer bepaald karakter zou aannemen, wat betreft haar inrichting en haar positie. Graaf Willem Lodewijk was een wijs en zeer ervaren landbestuurder, die oprecht belang in kerkelijke zaken stelde en te dezen aanzien zijn gevestigde meening had, zoodat hij de

voorkeur gaf aan een systeem, waarbij aan de kerk en haar dienaren gegund werd, wat haar toekwam zonder verkorting of verdrukking van de met haar roeping bestaanbare bevoegdheid, doch waarbij voorts aan de politieke macht en de van oudsher rechthebbenden een betamelijke invloed op de kerk werd gelaten. Die belangstelling toonde, dat voornemen openbaarde hij, toen hij den 11 Mei 1596 o. s. persoonlijk de tweede synodale vergadering te Groningen opende met een korte toespraak, die daarna door Doede van Amsweer werd voortgezet. Hij bekrachtigde zelf met zijn onderteekening de handelingen van deze vergadering, waarin ook de door hem en de Staten reeds ten vorigen jare gepubliceerde kerkorde synodaler werd aangenomen. Bij de regeling van de kerkelijke aangelegenheden van stad en gewest had hij zich bediend van de hulp en voorlichting van den Emdersker kerkleeraar Menso Alting en van de Franeker professoren Lydius en Lubbertus, die beiden deze Groninger synode ook hebben bijgewoond, terwijl Lydius haar zelfs gepreseed heeft.

Toen enkele jaren later de Hervormde kerk van Drente tot gevestigde positie moest worden gebracht, bestond bij de toongevende machten het plan om dat gewest kerkelijk met Groningen te vereenigen. Het „landschap” zou op de wijze van een classis bij de provinciale synode Groningen gevoegd worden. In den jare 1602 verschenen nevens de beide afgevaardigden van de Zuid- en Noordhollandsche synode ook twee predikanten uit Drente op de synode in Groningen, dus ongeveer in kwaliteit van synodale correspondenten, zie pag. 41. De proef werd voortgezet in 1603, en die van het volgende jaar noemde zich zelfs „synodus provincialis der stadt Groningen, Omlanden unde Drenthe”. Maar dit is slechts eenmaal geschied, want in 1606 werd besloten om den stadhouder te verzoeken, dat Drente een kerkelijk ressort binnen zijn eigen grenzen mocht uitmaken, zie pag. 57, 82, 101 en 109. Dit verzoek, door de deputaten overgebracht, is ingewilligd.

Volgens art. 23 der provinciale kerkorde van 1595 moesten de synoden per vices in de hoofdplaatsen der classes gehouden worden. De eerste drie vergaderingen waren in Groningen belegd, doch toen beproefde men den voorgeschreven regel te volgen, en zijn er synoden gehouden te Appinge-

dam, Loppersum, Middelstum en Eenrum, echter dadelijk onder protest van den raad der hoofdstad, „dewile de stadt van Grönningen jummer vor de hálve provincie gerespectirett moeth werden,” pag. 21. Toen zou naar volgorde de synode te Zuidhorn moeten vergaderen. Doch daaraan is het niet toegekomen. Reeds sinds onheugelijke tijden had de stad zoozeer den voorrang in het gansche gewest bekleed, dat zij in dit opzicht haar gezag wilde laten gelden. Bovendien was zij de plaats, waar de „domini fratres ock am levesten weren,” pag. 55. En zoo is het geschied, dat van 1602 af de synoden met de grootste regelmatigheid in de Mei-maand beurtelings te Groningen en Appingedam bijeengeroepen werden.

Een blijk van de geregelde orde, die hier ingevoerd werd, kunnen wij ook opmerken in het bewaard blijven van de volledige reeks der synodale handelingen. Er ontbreekt geen enkele acte, want al zijn die van 1599 misschien slechts een uittreksel, zij maken in blijkbaar verkorten vorm toch een geheel uit. Wij hebben echter de origineele handelingen der oudste synoden van dit gewest niet kunnen opsporen en stellen het daarom op prijs, dat wij een zoo bruikbaren tekst ter beschikking hadden. Onze codices dragen de sporen van een prijzenswaardig streven naar nauwkeurigheid, zoodat zelfs vele karakteristieke eigenaardigheden in spelling, stijl en woordkeuze zijn bewaard gebleven. In de aantekening op pag. 30 berichtten de deputaten, dat er bij het nemen van copie zorg werd gedragen om zooveel mogelijk „ipsa verba et ipsum idioma, diestijts gebruïcklijck” te behouden. Verder is het ons bij vergelijking der handschriften opgevallen, dat er in de acta tot 1613 zoo weinig varianten van eenige beteekenis voorkomen. Dit brengt op het vermoeden, dat zij alle vervaardigd kunnen zijn naar hetzelfde exemplaar, doch het is niet mogelijk uit te maken, of de schrijvers de origineele acta voor zich gehad hebben of reeds afschriften.

Wij hebben bij de uitgave van dit deel gebruik gemaakt van de drie navolgende manuscripten.

XX. Een folioboek, waarvan de hoornen band losgeraakt en een weinig gehavend is, zonder opschrift of rugtitel, behoorende tot het archief van

het provinciaal kerkbestuur van Groningen, op den Catal. Janssen vermeld p. 156 sub I. Dit boek, het eerste deel eener doorlopende serie synodale acten in negen banden, bevat copie der handelingen van 1595 tot 1622. Tot en met het jaar 1612 zijn deze acta van dezelfde hand afkomstig. Met uitzondering alleen van een gedeelte der acta van 1599: de grootste helft van art. 6 al. tot aan het slot is door een ander op drie vermoedelijk in blanco gelatene bladzijden en dus later bijgeschreven. De daarop betrekkelijke aantekening, zie pag. 30, is in dezen codex gewaarmerkt door de eigenhandige onderteekening van drie deputaten. Dezelfde aantekening komt eveneens woordelijk voor in de beide andere handschriften, doch geheel als copie. Dit is voldoende om te constateeren, dat onze codex de oudste is en lang voor 1640 vervaardigd. De beide anderen zijn dus van lateren datum.

Daarna hebben verschillende schrijvers hun aandeel tot dezen codex geleverd. De afschrijver van de acta der synoden van 1613 en 1614 is minder nauwkeurig, zoodat hier meer tekstvergelijking moest plaats hebben. Vooral die van 1615 had veel verbetering noodig, waarvan de aandachtige lezer in een groot getal aantekeningen de bewijzen zal vinden. De daarop volgende acta, telkens door een ander afgeschreven, waren echter weer met grooter zorg behandeld. Al deze bijzonderheden gaven ons derhalve genoegzaam recht om de keuze van een grondtekst voor de uitgave op dezen synodalen codex te vestigen.

Bij dit handschrift bevonden zich eenige losse papieren, blijkbaar tot een andere verzameling kerkelijke stukken in hetzelfde archief behoorende en misschien toevallig daarbij gevoegd. De inhoud daarvan had echter juist betrekking op punten, die door de synode te Groningen in 1617 en te Appingedam in Mei 1618 aan de orde waren gesteld en aan de deputaten ter uitvoering opgedragen. Wij meenden ze daarom in onze editie als bijlage tusschen den synodalen tekst te mogen opnemen onder letter XX*. Het zijn authentieke, door de deputaten gestelde en onderteekende requesten, remonstranties met officieele apostillen der Staten, rapporten, alsmede ook het concept eener missive aan de synode van Friesland. Het archief van het provinciaal bestuur heeft bovendien, doch in afzonderlijke pakketten, nog een belangrijke verzameling van repertoria, registers, enz.

over synodale en kerkelijke zaken van deze provincie ook uit de eerste helft der zeventiende eeuw, waarop wij latere onderzoekers bij dezen opmerkzaam maken.

Daarover zijn wij echter een mededeeling verschuldigd, die wij hier bij de beschrijving van onzen tekstcodex plaatsen. De catal. Janssen vermeldt op p. 157 sub n°. 11 een pakket „bevattende de notulen van de synode van Stad en Lande van de jaren 1604—1613, 1614, 1617, 1621.” Hieruit zou men opmaken, dat dit synodale acta waren, doch het bleek slechts te bestaan uit een verzameling van synodale besluiten en verzoeken met de apostillen der Staten, in copie, en van het verhandelde in de vergaderingen der deputaten tot het jaar 1623. Van meer belang is, wat in denzelfden catal. p. 156 sub n°. 2 aangeduid wordt met het woord „duplicaten”, dat aan copien van minder waarde doet denken. Doch onderzoek bracht aan het licht, dat het integendeel deugdelijke acta zijn. De handelingen der synode van 1616 dragen aan het slot de eigenhandige ondertekening der deputaten Uchtman en Nicasius, die 6 Juli het origineel hadden gecollationeerd. Eveneens die van 1617 dezelfde verklaring, 18 Juni afgelegd door de deputaten Hillenius, Agricola, Homerus en Schonenborch. De acta van 1618 (vergad. van 7 tot 11 Sept.) zijn niet op die wijze gewaarmerkt, maar blijkbaar een gelijktijdig afschrift. Wij hadden deze drie acta dus voor onze uitgave moeten gebruiken, maar ze zijn te laat in onze handen gekomen, nl. toen de tekst op die jaren reeds afgedrukt was. Nauwkeurige vergelijking deed ons echter zien, dat ze nagenoeg geheel gelijkkluidend zijn met den codex, dien wij uitgeven. Het verschil in spelling is niet noemenswaard. Toch ontdekten wij enkele betere lezingen, die wij onder de corrigenda zullen opnemen, omdat deze acta, althans die van 1616 en 1617 naar de origineele genomen zijn, zoodat daarmede de geringe schade wordt hersteld.

YY. Een folioboek in hoornen band, goed geconserveerd, behoorende tot het oud-archief der algemeene synode van de Ned. Hervormde kerk, op den catal. Janssen p. 68 aangeduid sub n°. 63, I. Het heeft den rugtitel: „Acta Synodalia Groning. annorum 1595—1628 vol. primum”, het

eerste deel eener volledige reeks Groninger synodalia in tien banden. Dit boek is tot aan de laatste bladzijde dicht beschreven met dezelfde duidelijke hand. Een nauwkeurig afschrift, waarin ook alle eigendommelijkheden van spelling en taal bewaard zijn, en dat ons bij de vergelijking diensten heeft bewezen, die vooral na de acta van 1612 noodig waren. Wij kunnen deze copie brengen tot het midden van de zeventiende eeuw, na 1640, blijkens de reeds vermelde aantekening bij de acta van 1599.

ZZ. Een volumen in folio in hoornen band, behoorende tot het oudarchief van de classis Groningen, zooals ook buitenop vermeld staat. Opschrift: „Acta der synoden gehouden in de provincie van Stadt Gron. ende Oml.” Van die serie synodalia hebben wij twee deelen gebruikt. Het eerste deel heeft van binnen op een schutblad den titel: „Acta synodorum provincialium der stad Groningen ende Omlanden, beginnende met den jare 1595 ende voorts van jaer tot jaer continuerende”, en bevat de acta van 1595 tot 1614, wijd uiteen met dezelfde hand geschreven. Het tweede deel heeft hetzelfde opschrift. De titel voorin luidt: „In dit tweede volumen zijn vervat de synodale acten deser provincie van den jare 1615 tot den jare 1629 inclus.” Maar dit tweede boek ziet er naar zijn inhoud heel anders uit. De afschrijver, die het eerste deel leverde, heeft zijn taak op dezelfde wijze voortgezet tot de synode van 1619. Hij moet hetzelfde scriptum voor zich gehad hebben als de schrijver van XX. Het is zelfs mogelijk, dat hij dezen codex heeft nageschreven, want bijna altijd heeft hij dezelfde tekstafwijkingen, waarin hij zich eveneens onderscheidt van den codex YY, maar hij is achteloozer in zijn werk dan de schrijver van onzen tekst, ook ten aanzien van het karakteristieke in de spelling.

Daarop volgen de acta van 1620. Deze zijn echter geschreven met een hand, die duidelijk de pen voert volgens de schrijfmethode in het laatst der achttiende eeuw. Ook zijn vóór de acta van deze synode eenige bladen uit het boek weggesneden. Maar de handelingen, die dan volgen, zijn afkomstig van schrijvers uit de zeventiende eeuw. Het zijn bovendien gelijktijdige en zelfs officieele afschriften, want die van 1621, 1622, 1623, 1625, 1626 en 1628 zijn aan het slot met eigenhandige collatie en onder-

teekening der deputaten van die synoden gewaarmerkt. En de laatste acte van de synode in den jare 1629 te Groningen is zelfs een origineel, want zij is na afloop der zitting eigenhandig door alle leden der vergadering bekrachtigd. Bovendien is het papier, waarop al die latere handelingen geschreven staan, van verschillend formaat en soort, zoodat hieruit genoegzaam blijkt, dat deze documenten als afzonderlijke stukken vervaardigd, in dien toestand lang bewaard en daarna tot één deel bij elkander ingebonden zijn. Doch deze acten vallen buiten het bestek van de door ons ondernomene editie.

Deze codices hebben ons in staat gesteld een voldoende uitgave te bezorgen van de handelingen der oudste Groninger synoden. Maar nu rust op ons de verplichting om terug te komen op een in het voorbericht van het zesde deel gedane belofte, nl. dat wij in dit deel ook de acta van Drente zouden geven. Immers, wij hebben onder dezen arbeid alweer de ervaring opgedaan, hoe moeilijk het is om den omvang van drukwerk naar documenten, met velerlei handen en op zoo verschillende wijze geschreven, vooraf reeds te begrooten. Ook kan nooit met juistheid bepaald worden, hoeveel plaats de aantekeningen betrekkelijk de varianten zullen innemen. Nu heeft het manuscript, dat de origineele acta der Drentsche kerkvergaderingen bevat, voor ons doel 198 klein-folio bladen, meestal aan beide zijden beschreven. Wij kunnen dus wel zoo ongeveer berekenen, dat dit niet zoovele bladzijden druks zal vullen als een van de vorige deelen. Maar omdat er dan ook nog voorbericht en drie registers bijkomen, moesten wij eindelijk wel besluiten om ons nu te bepalen tot Groningen, tot een deel van meer gewonen omvang. Met Drente er bij zou de gepaste maat zeer ver worden overschreden. Daarom zullen wij wel een achtste deel tot besluit aan onzen arbeid moeten toevoegen, doch wij hopen ook dat laatste met bekwamen spoed te kunnen aanbieden.

Nog een andere mededeeling zijn wij verschuldigd. Inzonderheid aan hen, die de moeite hebben genomen om in onze voorberichten de optelling en beschrijving der in de archieven aanwezige synodale documenten na te lezen. Het is ons nl. eerst onlangs gebleken, dat wijlen prof.

Acquoy in zijn bibliotheek een belangrijke verzameling bezat van Zeeuwsche synodale codices, meestal copien uit de zeventiende eeuw en zeer goed bewaard. Uit een daarbij zich bevindende opgave is duidelijk gebleken, dat dit de acta en kerkelijke stukken zijn, die weleer in eigendom behoorden aan mr. Lenshoek, burgemeester van Wolfaartsdijk, en waarmede wijlen de heer van der Baan ook bekend was, zie onze Acta V, voorbericht p. VI en XI. Op een auctie in den Haag omstreeks 1884 werden al deze handschriften aangekocht door den Leidschen hoogleeraar, die echter tot ons leedwezen verzuimd heeft ons daarmede in kennis te stellen, zoodat wij het bestaan daarvan eerst ontdekten uit den catalogus der verkooping van zijn nagelatene boeken en manuscripten in het vorige najaar. Hieraan kunnen wij voor hen, die nog verder Zeeuwsche kerkzaken zullen bestudeeren, het bericht toevoegen, dat deze handschriften thans voorgoed het einde van hun zwerftocht bereikt hebben: zij bevinden zich nu in het rijksarchief te Middelburg.

Groningen, }
Utrecht, } Juni 1898.

J. REITSMA.
S. D. VAN VEEN.